

УДК 343.1

Олег Несімко

кандидат юридичних наук, доцент
кафедри кримінального права і процесу
Інституту права та психології Національного
університету “Львівська політехніка”

Михайло Гузела

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права та процесу,
Навчально-наукового інституту права та психології,
Національного університету “Львівська політехніка”

СУТЬ ПОНЯТТЯ ДЕКЛАРУВАННЯ ЩОДО ПРАВ ЛЮДИНИ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

<http://doi.org/10.23939/law2020.25.210>

© Несімко О., Гузела М., 2020

У цивілізованих демократичних державах невід’ємним фактором правової системи й основним недержавним інститутом захисту особистості, її прав і свобод є адвокатура. Так, адвокатура, в повному розумінні слова, визначає собою правозаступництво чи правову допомогу, яка надають правознавці особам, які мають потребу. Адвокатура – надзвичайно важливий інструмент демократії, бо за своєю суттю вона є організацією професійних адвокатів та виконує таку суспільну функцію, як захист основних прав особи. Захист прав людини є головним призначенням адвокатури.

Ключові слова: професійність, діяльність, об’єкт, суб’єкт, права, потреби, адвокат, адвокатура тощо.

Постановка проблеми. В різні роки окремим проблем адвокатської діяльності та захисту прав і свобод людини та громадянина приділяли багато увагу. Проте, незважаючи на велику кількість наукових досліджень у цій сфері, вчені, аналізуючи декларативність цього права, все більше розуміють глибинність тих процесів, які відбуваються у середині цього явища. Особливу увагу привертає діяльність адвоката у цих процесах.

Мета статті – проаналізувати сутність декларативності права на захист у кримінальному процесі.

Аналіз дослідження проблеми. Вагомий внесок у дослідження проблеми зробили М. Баглай, М. Барщевський, Ю. Баскакова, О. Берладин, Є. Бова, Н. Бондар, С. Братусь, О. Бугаренко, А. Вишневський, Н. Вітрук, Л. Воеводин, С. Гончаренко, В. Жуйков, Б. Ебзеєв, С. Калашников, Л. Лазарєв, М. Лоджук, В. Лучін, М. Міхеєнко, Т. Морщакова, І. Рафальська, Ф. Рудинський, О. Святоцький, Р. Стасюк, С. Філоненко, Д. Фіолевський, С. Шаталюк, С. Шахрай та праці багатьох інших вчених.

Виклад основного матеріалу. Основний Закон, яким є Конституція України декларує, що права і свободи та їх цілковиті гарантії представляють зміст і напрям діяльності держави. Утвердження і забезпечення основних прав та свобод громадянина є основним обов’язком [49]. Законодавство, яке урегульовує порядок проведення кримінального провадження, повинно забез-

печити не тільки обов'язковість покарання, але і гарантувати відповідне дотримання права людини та повагу особистості. Багато порушень прав громадян наявні в кримінальному провадженні в період судового розгляду, оскільки, не дотримання кримінально-процесуального законодавства і його невідповідність зумовлюють потребу глибокого дослідження цієї проблематики.

Як вважає С. С. Алексеев, під поняттям захист прав сприймається державно-примусова діяльність, яка скерована на здійснення "відновлювальних" завдань, а саме, на відновлення порушених прав та забезпечення реалізації правового обов'язку [2, с. 51].

Автор О. Ф. Скакун вказує на те, що механізм здійснення прав людини є системою засобів та існуючих чинників, які повинні забезпечити відповідні умови поваги усіх головних прав та свобод людини, котрі є похідними від гідності особи [3, с. 190]. Науковець І. В. Хорт вказує, що гарантія забезпечення всіх прав учасників кримінального процесу, навіть у випадку, коли ними забезпечені права обвинуваченого, підсудного чи підозрюваного, в жодному разі не потрібно розглядати як перешкоду для розкриття конкретного злочину. Якраз навпаки, суворе дотримання гарантій цілком відповідає завданням кримінального провадження, які перелічені в ст. 2 Кримінального процесуального кодексу [4, с. 157].

Гарантія та захист прав відбувається під час порушення права, загрози порушення чи при перепоні їхньому здійсненню. Аналізуючи наукову літературу, приходимо до висновку, що сам термін "захист прав людини" сучасні науковці розглядають крізь призму поновлення порушеного права.

С. А. Паршак вказує, що захист права учасників карного провадження є діяльністю, котра полягає в тому, щоб не допустити порушення прав людини у випадку загрози порушень права або при можливій перешкоді до їх здійснення чи в формі поновлення порушеного права, яка направлена на цілковиту реабілітацію права людини, компенсацію завданої шкоди і притягнення винуватої особи до правової відповідальності [5, с. 161].

Насамперед, потрібно визначитись із тим, хто насправді має потребу у захисті прав та свобод у межах кримінального провадження.

Ми згідні з тезою В. В. Назарова, котрий виокремлює такі суб'єкти:

– особи, яким було безпосередньо чи опосередковано завдано шкоду від злочину чи протиправного діяння. Ними є: потерпілий, цивільний позивач та їх законні представники і правонаступники;

– суб'єкти, котрим було надане право захисту від підозри та обвинувачення, а також цивільного позову. Такими називаємо: підозрюваного, обвинуваченого, цивільного відповідача, підсудного;

– захист прав та свобод повинен бути необхідним для будь-кого, навіть тому, кого не звинувачують, не підозрюють і не визначають таким, котрий зазнав шкоди від злочину чи протиправного діяння, але залучають його до участі в судових і слідчих діях для отримання від нього або за його участю інформації чи будь-яких відомостей про обставини справи. Це може бути: свідок, власник приміщення, де відбувається обшук чи виїмка. А також арешт майна, предметів, які вилучаються, документів, матеріалів [6, с. 389].

Згідно з чинним законодавством, право на свій захист має і підозрюваний, звинувачений чи засуджений та виправданий, так само, як інші учасники кримінального процесу. До них можуть належати особи, що вчинили протиправне діяння, передбачене законом України про кримінальну відповідальність, перебуваючи в неосудному стані, ст. 507 КПК.

Гарантією прав підозрюваного чи звинуваченого на захист є: презумпція невинуватості, яка передбачає покладання обтяження доказування на обвинуваченого та тлумачення вагань на користь підозрюваного або обвинуваченого. Так само правило щодо недопустимості доказів. Однаково, як і правило про недопущення погіршення становища для виправданого чи засудженого; дотримання норми, яка забезпечує свободу оскарження апеляційним та касаційним порядком вироків та будь-яких інших судових рішень.

Вагомою складовою права людини на захист є реалізація права на фахову правову допомогу. Воно є невід'ємним правом кожної особи і є частиною правового положення людини в суспільстві.

Повне право на правову допомогу закріплюється у всіх нормах чинного міжнародного законодавства, яке є частиною внутрішнього законодавства України. Тут йдеться про ст. 11 в програмному документі, яким є Загальна декларація прав людини та громадянина та ч. 3 ст. 14 документу, що висвітлює питання громадянських та політичних прав. У цьому переліку теж Конвенція захисту основних прав людини та Мінімальні стандартні правила поводження із в'язнями.

КПКУ встановлює положення про захист підозрюваного чи звинуваченого або ж засудженого чи виправданого, людини, стосовно котрої передбачено застосування примусового заходу медичного впливу чи було вирішене його можливе застосування, а також людини, стосовно якої передбачений розгляд видачі іноземній державі, так звану, екстрадицію, здійснює захисник, який є адвокатом [7].

Відповідне здійснення права на захист в кримінальному процесі потребує застосування досвіду Європейського суду із прав людини – ЄСПЛ, відповідно до правової позиції, що отримала відображення, у п. 262 присуду ЄСПЛ справи “Нечипорук і Йонкало проти України”, права кожного, хто був обвинувачений у скоєнні злочину чи певного правопорушення на відповідний захист, що надає захисник та є основною ознакою справедливого та законного судового розгляду.

Так само, у розглянутій справі “Кромбах проти Франції”, висвітленій у рішенні ЄСПЛ вказано, що право кожної людини, що була звинувачена у вчиненні правопорушення на дієвий захист адвокатом не абсолютне, але воно є однією із головних засад справедливого судового рішення.

Також необхідно враховувати правові позиції ЄСПЛ, які представлені, зокрема, у таких рішеннях: справа “Доронін проти України” (2009 рік), “Шабельник проти України” (2010 рік), справа “Боротюк проти України” (2011 рік), справа “Балицький проти України” (2011 рік), справа “Загородній проти України” (2012 рік), справи “Тодоров проти України” та “Довженко проти України”, а також “Іглін проти України” (2012 рік), справа “Єрохіна проти України” [8].

У частині захисту прав особи на рівні судового розгляду, на наше переконання, захист повинен здійснюватися не лише з боку адвокатів, а також суду і прокуратури. Такий захист, як вважає К. В. Легких, повинні надавати учасники кримінального процесу, насамперед, у зв'язку із їхнім основним статусом – людини, а вже пізніше у аспекті процесуального статусу як учасника кримінального процесу [9, с. 178].

Конвенцію про захист прав людини, прийняту в 1950 році, суд вважає основним обов'язковим органом демократичної держави із важливими ознаками, такими, як законність, незалежність та безсторонність [10].

Далі, право на законний судовий розгляд представлено в програмному документі Міжнародний пакт про громадянські й політичні права від 1966 року.

Він проголошує, що кожен має однакове право, у розгляді якого завгодно кримінальне обвинувачення на законний і прозорий розгляд справи компетентним, фаховим, незалежним та безстороннім судом, що був створений згідно з законом [11].

“Судовий розгляд” є основною частиною процесу і саме у ній вирішується справа по суті.

Значна кількість порушень прав людини та зловживання процесуальними правами, що допускають учасники кримінального провадження, заважають справедливому розгляду справи в розумний строк. Справедливість, значною мірою, є моральним явищем та суспільним і етичним критерієм права.

Є підстави стверджувати про те, що загальна умова захисту прав учасників кримінального процесу на рівні судового розгляду – це законне судочинство, яке ґрунтується на високоморальних засадах диспозитивності, змагальності, а також презумпції невинуватості та основного права на

захист, що формують принцип *favordefensionis*, що означає максимальне сприяння захисту. Він не передбачений законодавством, зате сформований світовою практикою здійснення правосуддя.

У кримінальному провадженні судом і правоохоронними органами повинна бути повністю забезпечена цілковита повага до людської гідності, до головних прав та свобод кожної людини. Учаснику кримінального провадження надається право на захист та можливість захищати усіма засобами, які не заборонені законом, своє чесне ім'я, свою людську гідність, свої права, свободи і особисті інтереси, що були не дотримані в часі проведення кримінального провадження.

Запорука дотримання основних прав особи передбачає недопущення доказів, що були отримані, внаслідок істотного та значного порушення всіх прав та свобод особи та інших доказів, що були здобуті, завдячуючи інформації, одержаній внаслідок істотного недотримання прав людини. В такому разі суд зобов'язаний визнавати суттєвими порушеннями прав людини та основних свобод певні діяння. У цьому переліку потрібно вказати на такі діяння: виконання процесуальних дій, що потребують попереднього дозволу суду, без відповідного дозволу чи з недотриманням його важливих умов; отримання різних доказів, внаслідок катувань, жорстокого, нелюдського або такого, котре принижує гідність особи, поводження чи погрози застосування такого поводження; порушення одного з основних прав особи, а саме права особи на захист; отримання певних показань чи різного роду пояснень від особи, котра була не ознайомлена, що має право на відмову від дачі таких показів та право не відповідати на питання. Або, коли покази були отримані із порушенням даного права чи отримані від свідка, що згодом може визнаватися підозрюваним або обвинуваченим у межах даного кримінального провадження.

Захист прав особи на рівні судового розгляду, безперечно, забезпечується через взаємодію судді та учасників кримінального провадження. Найактивнішими з них є адвокат і прокурор. Суддя лише сприймає докази й іншу важливу інформацію від сторін кримінального провадження. Деколи через пасивність учасників він вимушений задавати питання, щоб отримати додаткову інформацію, необхідну для формування внутрішнього переконання. Власне, в такий спосіб і відбувається взаємодія.

Також взаємодія прокурора та судді відбувається на досудовому слідстві і в часі, коли кримінальна справа розглядається в суді. Таке спілкування завжди привертає увагу і спеціалістів-правників, і громадян, що є учасниками процесу в частині визначення межі його допустимості, щоб запобігти та усунути можливий негативний прокурорський вплив на об'єктивність і неупередженість діяльності судді.

Населення надзвичайно зацікавлене у тому, аби верховенство права було повністю забезпечене за допомогою справедливого, неупередженого та ефективного здійснення правосуддя. У кримінальному провадженні прокурори та судді на всіх стадіях судового розгляду цілковито забезпечують гарантію основних прав і свобод особи та захисту громадського порядку. Це співвідноситься з повагою до усіх прав звинуваченого і потерпілого.

Справедливе здійснення правосуддя вимагає рівності в правах захисту і звинувачення та дотримання принципу розподілу влади, поваги до незалежності та самостійності суду, а також визнання всіма сторонами процесу сили кінцевих судових рішень.

Ми поділяємо тезу І. Ю. Фоміна в тому, що адвокат є невід'ємною частиною правосуддя, такою, як державний обвинувач і суддя. У сьогоднішньому кримінальному процесі відсутні окремі права адвоката. Він ототожнюється із клієнтом.

Згідно з цим, адвокат отримує права обвинуваченого, підсудного та підозрюваного. Адвокат не сприймається як складова правосуддя. Всі права адвоката виділено в окрему статтю КПКУ. До цих прав висунуто вимогу, а саме, вони мають відповідати тим правам, які належать і стороні обвинувачення [12, с. 7].

Незважаючи на те, що вони є різними сторонами одного і того ж процесу, але з діаметрально протилежними функціями, все ж повинні об'єднуватись в єдиному, а саме – у частині захисту особи, а також суспільства і держави від різних видів правопорушень та гарантії застосування стосовно кожного учасника кримінального процесу належної та відповідної юридичної процедури.

Сукупними намаганнями Національної асоціації адвокатів України та Асоціації адвокатів України й Асоціації правників України, за сприяння Європейського Союзу було напрацьовано і представлено програмний документ, який отримав назву “Декларація щодо захисту прав людини у кримінальному провадженні”. Цей документ не має сили і статусу юридичного або наукового документу. У ньому зроблено спробу узагальнити вимоги та пропозиції адвокатів. Згідно з цим документом та, враховуючи думку самих адвокатів, судді повинні старатися уникнути позапроцесуального контактування зі стороною обвинувачення чи захисту тоді, коли відсутня інша сторона, та триматися осторонь від певних дій та конкретної поведінки, які могли б дати підстави засумніватися у їхній незалежності та неупередженості.

Отже, відповідне виконання відмінних, але взаємодоповнювальних, позицій прокурорами, адвокатами та суддями є необхідною та істотною гарантією законного, неупередженого та дієвого здійснення правосуддя.

Підсумовуючи, можемо зазначити, що права людини є найвищою цінністю, а їх визнання, дотримання та повага є основним обов’язком держави. Гарантування забезпечення усіх прав особи в кримінальному провадженні потрібно розглядати як сукупність різноманітних юридичних засобів, котрі можуть бути реалізовані, завдячуючи спільній діяльності та взаємодії державних органів та окремих посадових осіб, що мають право на здійснення кримінального провадження чи залучаються до нього.

З цього випливає, що в результаті такої діяльності здійснюється реалізація та захист усіх основних прав учасників кримінального процесу. Охорона прав людини в період кримінального провадження на стадії судового розгляду є одним із головних завдань, які стоять перед прокуратурою, адвокатурою та судом.

Справедливість та відповідність судового захисту, котрий здійснюють сукупністю різних форм судового контролю, є не тільки додатковою гарантією прав, але й переконливою умовою для їх швидкого поновлення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конституція України [Електронний ресурс]: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // Верховна Рада України. Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/Laws/show/254k/96-vr>.
2. Алексеев С. С. Общая теория права. В 2-х томах / С. С. Алексеев. М.: Юрид. лит., 1981. Т. 1. 360 с.
3. Скакун О. Ф. Теория держави і права: підручник / О. Ф. Скакун. Харків: Консум, 2001. 656 с.
4. Хорт І. В. Гарантії забезпечення прав учасників кримінального провадження: сучасний стан і перспективи / І. В. Хорт // Юридичний вісник. 2013. 2(27). С. 156–160.
5. Паршак С. А. Механізм забезпечення прав учасників кримінального провадження у контексті правоохоронної функції держави / С. А. Паршак // Європейські перспективи. 2014. № 7. С. 157–162.
6. Назаров В. В. Особливості механізму захисту прав людини у кримінальному провадженні / В. В. Назаров // Форум права. 2009. № 1. С. 385–391.
7. Кримінальний процесуальний кодекс України від 14 квітня 2012 року (зі змінами і допов.) // Відомості Верховної Ради України. 2013. № 9–10. С. 88.
8. Інформаційний лист ВССУ про узагальнення судової практики забезпечення права на захист у кримінальному провадженні від 25.09.2015 р.
9. Легких К. В. Окремі процесуальні питання судового контролю за дотриманням прав людини в кримінальному судочинстві // Вісник Академії адвокатури України. – 2015. – Т. 12, число 2 (33). С. 177–183.
10. Європейська конвенція з прав людини. З поправками, внесеними відповідно до положень Протоколів № 11 та 14. Електронний ресурс. [Режим доступу]: http://www.echr.coe.int/Documents/Convention_UKR.pdf.
11. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права (прийнято 16 грудня 1966 року Генеральною Асамблеєю ООН; ратифіковано Указом Президії Верховної Ради Української РСР N 2148-VIII (2148-08) від 19.10.73) – сайт: www.nau.ua.
12. Фомін І. Ю. Конкурентне правосуддя: погляд Ігоря Фомина // Вісник Асоціації правників України. 2015. 3 (111). С. 6–8.

REFERENCES

1. *Konstytutsiya Ukrayiny: Ukrayiny [Elektronnyy resurs]: Zakon Ukrayiny vid 28.06.1996 # 254k/96-VR//Verkhovna Rada Ukrayiny//–Rezhym dostupu: <http://zakon2.rada.gov.ua/Laws/show/254k/96-vr> [The*

Constitution of Ukraine [Electronic resource]: Law of Ukraine dated June 28, 1996 No. 254к / 96-ВР // The Verkhovna Rada of Ukraine]. 2. **Alekseev S. S. Obshhaja teoriya prava. V 2 tomah** [Alekseev SS General theory of law. In 2 volumes]. M. : Jurid. lit, 1981. T. 1. 360 p. 3. **Skakun O. F. Teoriya derzhavy i prava : pidruchnyk.** [Skakun OF Theory of State and Law: A Textbook]. Kharkiv: Konsum, 2001. 656 p. 4. **Khort I. V. Harantiyi zabezpechennya prav uchashnykiv kryminal'noho provadzhennya: suchasnyy stan i perspektyvy / I. V. Khort // Yurydychnyy visnyk.** [Hort IV Guarantees of ensuring the rights of participants in criminal proceedings: current status and prospects / I. V. Hort // Legal Bulletin.]. 2013. 2(27). P. 156–160. 5. **Parshak S. A. Mekhanizm zabezpechennya prav uchashnykiv kryminal'noho provadzhennya u konteksti pravozakhysnoyi funktsiyi derzhavy / S. A. Parshak // Yevropeys'ki perspektyvy** [Parshak S. A. The mechanism of ensuring the rights of participants in criminal proceedings in the context of the state's human rights function / S. A. Parshak // European Perspectives]. 2014. Vol. 7. P. 157–162. 6. **Nazarov V. V. Osoblyvostimekhanizmuzakhys tupravlyudnyukryminal'nomuprovadzhenni / V. V. Nazarov // Forumprava** [Nazarov VV Features of the mechanism of protection of human rights in criminal proceedings / VV Nazarov // Law Forum]. 2009. Vol# 1. P. 385–391. 7. **Kryminal'nyy protsesual'nyy kodeks Ukrayiny vid 14 kvitnya 2012 roku (zi zminamy i dopov.) // Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny** [Criminal Procedure Code of April 14, 2012 (as amended) // Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine]. 2013. Vol. 9–10. P. 88. 8. **Informatsiynyy lyst VSSU pro uzahal'nennya sudovoyi praktyky zabezpechennya prava na zakhyst u kryminal'nomu provadzhenni vid 25.09.2015 r.** [Information letter of the Supreme Judicial Council of Ukraine on the generalization of the case law of securing the right to defense in criminal proceedings of 25.09.2015]. 9. **Lehkykh K. V. Okremi protsesual'ni pytannya sudovoho kontrolyu za dotrymannyam prav lyudyny v kryminal'nomu sudochynstvi // Visnyk Akademiyyi advokatury Ukrayiny.** [Legkih K.V. Separate procedural issues of judicial control over the observance of human rights in criminal proceedings // Bulletin of the Academy of Advocates of Ukraine]. 2015. T. 12, chyslo 2 (33). P. 177–183. 10. **Yevropeys'ka konventsyya z prav lyudyny. Z popravkamy, vnesenymy vidpovidno do polozhen' Protokoliv #11 ta 14. Elektronnyy resurs.** [European Convention on Human Rights. Amended in accordance with the provisions of Protocols 11 and 14. Electronic resource] [Rezhym dostupu]: http://www.echr.coe.int/Documents/Convention_UKR.pdf. 11. **Mizhnarodnyy pakt pro hromadyans'ki i politychni prava (pryynyato 16 hrudnya 1966 roku Heneral'noyu Asambleyeyu OON; ratyfikovano Ukazom Prezydiy Verkhovnoyi Rady Ukrayins'koyi RSR N 2148-VIII (2148-08) vid 19.10.73).** [International Covenant on Civil and Political Rights (adopted on December 16, 1966 by the UN General Assembly; ratified by Decree of the Presidium of the Verkhovna Rada of the Ukrainian SSR No. 2148-VIII (2148-08) of 19.10.73) [Electronic resource] [Rezhym dostupu]: www.nau.ua. 12. **Fomin I. Yu. Konkurentne pravosuddya: pohlyad Ihorya Fomina // Visnyk Asotsiatsiyi pravnykiv Ukrayiny.** [Fomin I. Yu. Competitive justice: Igor Fomin's view // Bulletin of the Ukrainian Bar Association]. 2015. 3 (111) – С. 6–8.

Дата надходження: 03.02.2020 р.

Олег Несимко, Михаил Гузела

СУТЬ ПОНЯТИЯ ДЕКЛАРИРОВАНИЕ ПО ПРАВАМ ЧЕЛОВЕКА В УГОЛОВНОМ ПРОИЗВОДСТВЕ

В цивилизованных демократических государствах неотъемлемым фактором правовой системы и основным негосударственным институтом защиты личности, ее прав и свобод является адвокатура. Таким образом, адвокатура, в полном смысле слова, определяет собой правозаступничество или правовой помощи, предоставляемой правоведами лицам, нуждающимся. Адвокатура – чрезвычайно важный инструмент демократии, потому что по своей сути она является организацией профессиональных адвокатов и выполняет такую общественную функцию, как защита основных прав человека. Защита прав человека является главным назначением адвокатуры.

Ключевые слова: профессионализм, деятельность, объект, субъект, права, потребности, адвокат, адвокатура и тому подобное.

Oleg Nesimko

Lviv Polytechnic National University,
Department of Civil Law and Procedure,
Ph. D., Assoc. Prof.

Muhajlo Huzela

Institute of Jurisprudence and Psychology
Lviv Polytechnic National University
Department of Criminal Law and Procedure
Ph. D., Assoc. Prof.

THE ESSENCE OF DECLARATION ON HUMAN RIGHTS IN CRIMINAL PROCEEDINGS

In civilized democratic states, an advocate is an integral factor in the legal system and the main non-state institution for the protection of the individual, his rights and freedoms. Thus, the lawyer, in the fullest sense of the word, defines the right to legal protection or legal assistance provided by lawyers to those in need. Advocacy is an extremely important instrument of democracy, because in essence it is the organization of professional advocates and performs such a public function as protecting the fundamental rights of the individual. The protection of human rights is the main purpose of the advocacy.

Key words: professionalism, activity, object, subject, rights, needs, lawyer, lawyer, etc.